

La correspondència entre Odón de Buen y del Cos i l'Arxiduc Lluís Salvador

FRANCESC BUJOSA I HOMAR

Segurament no els falta raó als que afirmen que els que tenim com a professió l'ensenyament, el millor que sabem fer és plorar, i que dedicam massa temps a aquesta activitat poc productiva i, justament, poc renumerada, com és la de mostrar públicament els nostres dolors. I, tanmateix, aquest article ha de començar mostrant el pesar perquè, en la vida cultural mallorquina d'avui en dia, els problemes relacionats amb els engonals de l'arxiduc han aconseguit més ressò que aquells que tenen relació amb a la seva obra. És veritat que, segurament, en lloc de protestar, hauriem de prendre llum de na Pastora i imitar —en el que poguessim perquè el tema és més difícil del que pensam els que vivim al redòs de les institucions— aquells que saben veure on rauen els temes d'impacte. És probable, però, que l'oportunitat hagi passat, i hem de convenir, per altra banda, que el *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* no és segurament el lloc idoni per fer una prova de publicar un article que intenti esbrinar, d'una vegada per totes, quin fou el tarannà sentimental i sexual que posseí l'arxiduc Lluís Salvador. El nostre propòsit, atès el caràcter de la publicació i les limitades possibilitats de l'autor, ha de ser necessàriament un altre de molt més modest i segurament menys engrescador. Intentarà ser una petita contribució a la tasca d'entendre la seva obra científica i antropològica, i del mètode amb què fou elaborada. Aquest aclariment —ho he ja dit en algun altre lloc— em sembla ser una de les qüestions centrals que ha de proposar-se la recerca sobre la figura de Lluís Salvador; una pregunta també clau —difícil és negar-ho— per la història de la cultura a Mallorca. S'ha de dir, però, que el problema no és fàcil de resoldre, per dos motius: un degut a l'autor mateix, i l'altre, als seus estudiosos. A l'autor perquè els productors de coneixements, com ho fou l'Arxiduc, creuen que resulta

educat i elegant amagar al públic –als lectors– el patiment que hi ha darrera qualsevol obra de recerca. Encara sura –i més surava en temps de l'arxiduc– la creença que el coneixement és, en certa manera, producte de la revelació, d'haver estat, l'autor, tocat d'una certa gràcia, i aquest és –i era– el motiu perquè que els escriptors oculten gairebé totes les passes, els esforços, els intercanvis i altres coses d'encara menor consideració social que els han permès d'arribar a esbrinar el que coneixen i ens conten. Cal advertir –és de justícia– que l'Arxiduc no és, en absolut, el model excels d'aquesta actitud d'amagar el suor i el camí recorregut, i que tant de bo –cal també subratllar-ho– tots haguessin mostrat les cartes així com ell ho va fer; així i tot, tampoc va poder sostreure's per complet d'aquest valor que imperava en el seu temps i que segueix dominant –qui ho pot negar– bona part del món intel·lectual del nostres dies. L'altre factor –el segon– rau en la idea que alguns dels estudiosos de l'arxiduc tenen del que són la ciència i la pràctica científica. Hereus, en certa manera, del positivisme comtià creuen que la millor manera que té un científic de treballar és relacionar-se directament amb la naturalesa sense intermediaris. Pensen, en conseqüència, que les relacions socials, l'organització administrativa, la burocràcia, els interessos econòmics i el tràfic de favors, no són més que elements que distorsionen la necessària observació “objectiva” que l'autor ha de fer de la realitat, i que només es poden esmentar quan es tracta d'esbrinar perquè un autor no va saber veure amb claretat la realitat, o perquè va distorsionar-la, però mai són útils –creuen– quan es tracta d'analitzar com s'ha aconseguit una obra reixida . Un i altre factors s'han conjuminat i han fet que estiguem molt lluny de poder respondre a una pregunta –o, per ventura, dues– que a mi, com deia abans, em semblen nuclears dins la història de la cultura balear: la de la manera en què fou construït, i com aquesta manera condicionà l'estructura d'aquest monument que, sense cap dubte, és *Die Balearen...*

No és, ni pot ésser, la intenció d'aquest article encarar-se de ple amb una qüestió tan difícil com la que hem assenyalat. L'únic que pretén és fer-hi una petita i modesta contribució; una contribució que, afegida a moltes altres, per ventura algun dia servirà per aconseguir una imatge, menys distorsionada per la polèmica sobre la seva vida sentimental, i més fredament aclaridora, del que fou l'objectiu i la tasca fonamental de la seva vida: la descripció de la naturalesa i la cultura de les illes de la Mediterrània i, entre elles, de manera destacada, les Balears. Per aconseguir-ho serà necessari, entre altres tasques, reconstruir les relacions que tingué el príncep amb altres científics i per aquest propòsit serà, a la vegada, imprescindible analitzar la riquíssima correspondència que es conserva de l'il·lustre escriptor nascut a la ciutat de l'Arno. La que avui oferim és la col·lecció de cartes que Odón de Buen y del Cos li escriví. Vaig poder posseir –fa ja un grapat d'anys– la còpia d'aquestes cartes gràcies a la generositat gairebé sense límits de Llorenç Pérez. Com que

Llorenç Pérez unia a la seva generositat la discreció, no puc ara precisar on es troben els originals, encara que tenc la sospita prou fonamentada que eren propietat de o, almenys els custodiava, dona Maria Casenoves, la propietària, si no vaig errat de comptes, de Son Moragues, que fa pocs dies –quan escric és el setembre de 1994– acaba de morir.

Convé, abans de la transcripció de les cartes a la qual seguirà un curt comentari dir qui fou Odón de Buén y del Cos,¹ aquest personatge central en la vida científica espanyola de finals del segle passat i principis de l'actual, que mantengué correspondència amb Lluís Salvador d'Habsburg i Lorena.

Fou a Zuera, un poble situat a uns quinze quilòmetres de Saragossa, on, un 18 de novembre de 1863, nasqué Odón de Buen y del Cos, el científic que, sense cap dubte, mereix el títol de pare de l' Oceanografia espanyola. Els seus progenitors foren Mariano de Buen y Ropín, sastre, i Petra del Cos y Carroza. La minyonia del que, després, es convertiria en il·lustre oceanògraf fou d'allò més normal; volem dir que Odón fou un nen absolutament integrat dins la societat del seu poble, on participà de manera molt activa en els jocs, esplais, malifetes, dolenteries i aventures en què sovint s'engrescava la seva colla d'amics d'infantesa. Odón guardà també sempre un excel·lent i entranyable record de les primeres classes d'història natural que en el seu poble li féu D. José Martínez, l'apotecari, i de les de llatí, que impartia el secretari de l'Ajuntament, el senyor Casaña.

Quan Odón tingué l'edat de començar el batxillerat, els seus pares decidiren de mudar-se a la ciutat de Saragossa per facilitar, d'aquesta manera, la formació del seu fill. Mantengueren sempre aquesta decisió encara que amb l'esmentada mudança la seva economia es veié força

¹ Hi ha diverses biografies publicades sobre Odón que a continuació citarem. No sé si resulta tolerable dir que la més completa és probablement la que ben aviat –ja està en premsa– Thomas F. Glick i el que firma aquest article publicaran. Per confeccionar-la hem tengut l'avantatge de poder comptar amb les memòries manuscrites del personatge, amb diversa correspondència que guarda la mateixa família De Buén i amb papers dels arxius de Mònaco i del College de France. Heus aquí les referències bibliogràfiques:

a) ARQUES, J. Els veritables fets sobre la suspensió del científic darwinista Odon de Buen de la seva càtedra de la Universitat de Barcelona. En: *ACTAS II Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias*. Zaragoza: Sociedad Española de Historia de la Ciencia; 1984; I: 285-303.

b) BUEN y DEL COS, Odón de. *Síntesis de una vida política y científica*. Buenos Aires: Patronato Hispano-Argentino de Cultura; 1943.

c) BOLIVAR Y PIELTAIN, C. Odón de Buen. *Ciencia*. México; 1945: 310-312.

d) DELGADO, Buenaventura. Odón de Buen. *Historia y Vida*. 1982 (177): 32-34.

e) SALA CATALA, José. Las primeras campañas oceanográficas españolas. Dins: *Estudios sobre historia de la ciencia y de la técnica*. Valladolid; 1988; II: 665-669. 2 volums.

f) BUJOSA, Francesc; GLICK, Thomas F. Odón de Buén y del Cos. A: CAMARASA, Josep Maria /ROCA, Antoni, coordinadors. *Diccionari biogràfic de científics catalans*. FCR ed. Barcelona; (en premsa).

malmesa, la qual cosa els obligà a dur, a la capital de l'Ebre, una vida prou modesta. Tot i aquestes dificultats econòmiques, Odón s'integrà perfectament, igual que havia fet a Zuera, a la vida de Saragossa i, en particular, a la de l'institut on cursava l'ensenyament de segon grau. Féu molts d'amics, entre els quals destacaren els germans Barber i els tres —Luis, Ricardó i Antonio— Royo Vilanova. Les bones notes no abandonaren mai Odón durant el batxillerat, cosa que el permeté d'obtenir una beca per a poder cursar els estudis universitaris. El curs preparatori el féu a la pròpia Universitat de Saragossa, on tingué, com a professor de química, Solano i, de física, Guallar. Després d'aquest primer curs aprovat a Saragossa, el de Zuera marxà a Madrid per tal de poder estudiar la carrera que més l'atreia, la de Ciències Naturals. A la capital d'Espanya centrà la seva vida entorn de dues activitats principals; la primera, la seva formació com a científic, obtinguda mitjançant la participació activa en la vida de la Facultat de Ciències, on aprofità, el millor que va saber, l'ensenyament teòric i pràctic dels professors d'aquell centre. Juan Vilanova i Piera, Laureano Pérez Arcas, José Macpherson, Mariano de la Paz Graells, Máximo Laguna, Miguel Colmeiro, José Làzaro e Ibiza i Ignacio Bolívar són només alguns —segurament els més coneguts— dels mestres que Odón tingué a la Universitat de Madrid. En el transcurs d'aquests anys d'estudiant, Odón, per guanyar diners i ajudar una mica en l'economia familiar, féu algunes classes en els col·legis privats de Madrid; creà, juntament amb Vicent Castelló, un anuari científic espanyol, que durà només un any; i realitzà, sota la direcció de Màximo Laguna, algunes herboritzacions per l'interior de la Península, els resultats de les quals publicà, el 1883, als *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*. L'altre vessant de l'activitat d'Odón, en aquesta primera etapa madrilenya, fou la seva participació en el periodisme polític i, més concretament, en el de caràcter liberal. En aquesta activitat hi tengueren influència decisiva dos personatges. Un fou Nicolás Salmerón, del qual Odón fou amic, seguidor i col·laborador polític. Aquesta ferma lleialtat d'Odón vers Salmerón es mantingué intacta fins a la mort —el 1908— del líder. L'altre home clau, per a Odón, fou Rafael Lozano, el creador de *Los Dominicales del Libre Pensamiento*, una coneguda publicació de caràcter liberal i maçó que Odón aprofità per exposar el seu ideari social i polític, que, com es pot endevinar, coincidia plenament amb la línia editorial. Aquesta relació amb Rafael Lozano quedà del tot consolidada quan, més tard, el científic es va casar amb Rafaela Lozano, filla del periodista. Del matrimoni en naixerien, amb els anys, sis fills; Demófilo, Rafael, Fernando, Sadi, Eliseo i Víctor, el nom dels quals mostra ben a les clares la fidelitat d'Odón a un ideari polític —Demófilo—, a la família —Rafael i Fernando—, a la ciència, —Sadi Carnot i Eliseo Reclus— i a la cultura francesa —Victor Hugo.

Al acabar els seus estudis de ciències naturals, a Odón se li presentà, gràcies a la recomanació d'Ignacio Bolívar, la possibilitat de realitzar un

viatge amb la fragata Blanca, de l'exèrcit. Era un viatge d'instrucció per oficials joves de la marina i Odón cregué que podia aprofitar-lo per completar la seva formació científica. El projecte inicial era que el viatge consistís en una volta al món, però les dificultats econòmiques el reduïren a dues etapes, una al nord d'Europa, l'altra, per la Mediterrània i la part septentrional d'Àfrica. Ambdues foren molt accidentades i incòmodes, però la peripècia va permetre Odón visitar diversos museus de ciència, establir contactes amb naturalistes estrangers i, per damunt de tot, visitar el Laboratori de Biologia Marina que el govern francès havia establert a la població de Villefranche, entre Niça i Mònaco, i on treballava el famós biòleg Hernan Fol. Fou, possiblement, aquesta, la primera ocasió en què Odón començà a pensar que seria molt convenient que Espanya posseïra una institució semblant. En tornar del viatge, Odón passà uns mesos a Zuera, dedicat a escriure un crònica del seu viatge, que publicaria amb el títol *De Kristiania a Tugurt*.²

Com hem vist, Odón tenia un tarannà que no rebutjava l'aventura. Tanmateix, els seus plans immediats perseguïen, més que qualsevol altra cosa, la seguretat professional i sentimental. Dit de forma més planera: volia guanyar una càtedra d'universitat i casar-se. Amb aquesta finalitat tornà a Madrid, preparà oposicions, participà, en primer lloc i sense èxit, al concurs de la càtedra de Valladolid i, poc després, pogué obtenir la de Zoologia de la Universitat de Barcelona. S'ha de dir que, quan Odón es traslladà a Catalunya, la Facultat de Ciències de Barcelona no gaudia certament d'un gran prestigi; els professors es trobaven prou desmoralitzats i alguns d'ells sentien intensament el desig de traslladar-se a una altra universitat; l'ensenyament teòric es feia amb esquemes passats de moda i la pràctica gairebé no existia. Odón, des que va arribar, intentà renovar l'ensenyament introduint pràctiques de laboratori i sortides al camp. Cal recordar, per altra banda, que el sou que tenien els catedràtics d'universitat era força migrat, la qual cosa els obligava a procurar-se algun complement. El més habitual era l'edició de llibres de text, o, si més no, de resumens i programes de l'assignatura. Odón, que no anava sobrat de recursos, acudí, sovint, en aquesta manera d'augmentar els seus ingressos, i publicà, a Barcelona, alguns llibres de text i de divulgació. Ho féu, primer, a La Imprenta i, després, a l'editorial Soler, i ningú pot negar que els llibres, tot i les circumstàncies, posseeixen una certa dignitat,

Quan Odón prengué possessió de la càtedra de Barcelona l'acompanyava una anomenada lliure pensador i de defensor, a les seves classes i en els seus textos, de doctrines no solament allunyades, sinó, fins i tot, contràries al dogma catòlic. Deien, també, que era molt

² BUEN y DEL COS, Odón de. *De Kristiania a Tuggurt (Impresiones de un viaje.)* Madrid: Fortanet; 1887.

anticlerical. No els mancava raó, als seus adversaris. Odón no desaprovava cap ocasió per subratllar el mal que l'església catòlica havia fet a la nació espanyola. Així, i per posar només un exemple, el 1885, Odón dictà una conferència en el Círculo Aragonés de Madrid; el tema era la figura d'Ignacio de Asso, però Odón no volgué desaprovitar l'avinentesa i digué coses com que *“el oro de América, fomentando ambiciones destruyó la afición al trabajo, y el comercio y la industria se arruinaban haciéndose en ellos ley de vida el monopolio y el privilegio, causas bastantes para hundir en la miseria la más floreciente de las naciones. Si a esto se le agrega un régimen social despótico y un predominio de las órdenes monásticas que santifican la vagancia y convierten la mendicidad en la más digna de las carreras, decidme señores, ¿es posible que el comercio viva, que la agricultura esté floreciente, que se sostenga la industria?... Cosa rara me ha parecido siempre que España, cuna de héroes y sabios, mansión de la Hidalguía y de la honradez acrisolada, haya llegado, merced al influjo de una ambiciosa secta, a ser instrumento de planes y de hechos que deshonoran las páginas de la Historia humana”*. La “ambiciosa secta” era –no és gens difícil endevinar-ho– la companyia de Jesús, i és probable que, de manera una mica venjativa, fossin els jesuïtes els que aconseguiren que els llibres científics d'Odón, acusats de darwinistes, fossin inclosos a l'índex de llibres prohibits per l'Església, que Odón fora excomunicat, i que, a principis de l'any 1895, aprofitant un article de la llei Moyano, el rector de la Universitat l'apartàs de la càtedra. Aquesta sanció, així com les classes que Odón, privat d'entrar a les aules universitàries, impartia en altres fóruns, tingueren un ampli ressò a Barcelona i, encara que la suspensió no durà més que un parell de mesos, l'impacte social fou enorme. Odón en quedà fortament afectat pels esdeveniments. En una magnífica *Historia Natural*, publicada l'any següent –1896– i destinada a la divulgació, el naturalista aragonès posà ben clara la seva creença que la ciència havia d'anar unida indissolublement a l'esperit liberal i progressista i, després de recordar tot el que tenia que callar l'església en assumptes relacionats amb la ciència –Galileu, el mite de la creació, l'edat de l'home, etc– anunciava de manera ben explícita quin era el seu propòsit científic i social: *“he de ser tan correcto, tan severo, tan tolerante en la cátedra exponiendo la ciencia, como activo, enérgico, inexorable en mi labor de propagandista popular, fustigando los vicios de la sociedad en que vivimos. Así creo cumplir mis deberes de hombre de ciencia y de ciudadano de una nación civilizada”*.

Odón incorporà les excursions científiques a la seva metodologia pedagògica. Aquestes excursions es feren, al principi, a indrets del Principat, però, més endavant, a altres llocs situats dins l'àrea del país catalans. Dos d'ells tingueren molta importància per la carrera del jove catedràtic de Barcelona. Un fou Banyuls de la Marenda; l'altre, Mallorca. A Banyuls, Odón hi descobrí el laboratori oceanogràfic Aragó, que havia creat Henri Lacaze-Duthiers, catedràtic de Zoologia a la Sorbona, i que,

juntament amb els de Roscoff i el de Villefranche, constituïa la base fonamental de l'oceanografia empírica francesa. Lògicament, Odón no només conegué el laboratori Aragó, sinó, també, les persones que hi treballaven i, entre elles, el mateix Henri Lacaze-Duthiers. Fou a la primavera de 1893 quan es produí el primer encontre entre els dos catedràtics. Odón, aprofitant les vacances de Pasqua, havia arribat a Banyuls. Allà l'esperaven Lacaze-Duthiers i tota una cort de savis lligats a la vida i a l'obra de l'il·lustre oceanògraf francès: Pruvot, Bouton, Guitel, Robert, Guiart, Petit, Lanceplaire, Perrault, Lutz, Gilbert, Racovitza i Neveau-Lemaire. Odón aconseguí d'aquesta manera connectar-se amb un dels grups més actius de l'oceanografia europea i ja no deixaria mai aquest lligam. L'altre lloc on Odón extengué les excursions científiques fou l'arxipèlag Balear i més concretament l'illa de Mallorca. Aquestes excursions les organitzà, al principi, la Universitat de Barcelona, però després es feren en col·laboració amb la mateixa Universitat de la Sorbona. En una de les visites que Odón feu a Mallorca conegué l'Arxiduc i, i s'inicià una llarga amistat entre els dos personatges a la que més envant dedicarem algun comentari. En aquests anys, dins el cap d'Odón es congriava, de cada vegada amb més força, la idea de crear a les Balears un laboratori oceanogràfic. En una reunió extraordinària que, l'any 1905, la Société Zoologique de France celebrà a Palma, Odón pogué anunciar que tenia esperances fonamentades de poder construir, en aquesta ciutat, un laboratori oceanogràfic. Era veritat, i l'any següent, mitjançant un decret que firmà el ministre de Foment, aleshores el senyor Amalio Jimeno, es creà el laboratori marí de Palma. Es decidí que el laboratori havia de situar-se a Portopí i les obres començaren ben aviat. En una reunió que la Société Zoologique celebrà, el 1908, a París, Odón pogué anunciar que el laboratori estava ja acabat i a disposició dels investigadors que volguessin aprofundir en el coneixement de la regió marítima que ell anomenà "de la tramuntana o del mestral", una regió que incloïa la costa sud de França, la de Catalunya, de València, fins el cap de la Nau i la de les Balears.³ Digué, també, que una de les funcions del laboratori creat era subministrar material a fi que els alumnes de les càtedres de Zoologia de Barcelona, València, Madrid i Saragossa poguessin fer pràctiques de zoologia marina. El laboratori posseïa dos llaüts, un de gran, anomenat Lacaze-Duthiers, i un altre de més petit que duia el nom d'I. Bolivar. Com a sots-director del Laboratori fou nomenat Josep Fuset i Tubià, que ocupava, llavors, una càtedra a l'Institut de Palma, i l'actuació del qual fou decisiva per convèncer a les autoritats mallorquines –les de l'Ajuntament i les de la Diputació– que

³ BUEN y DEL COS. Odón de. [Discurs dirigit a la Quinzième Assemblée Générale Annuelle de la Société Zoologique de France: El laboratori oceanogràfic de Palma de Mallorca]. *Bull. de la Soc. Zool. de France*. 1908. p. 39-51

donassin suport material al projecte d'Odón.

El 1914, De Buen, quan era ja catedràtic a Madrid, fundà l'Institut Espanyol d'Oceanografia i un nou laboratori de biologia marina, ubicat, aquesta vegada, a Màlaga. Intentà que la institució malaguenya fos quelcom més que una simple estació marina, com podien ser les de Nàpols o Banyuls, i que es semblàs més a un institut d'estudis, una mena d'Universitat del Mar que tendria el quarter general a Madrid, i que hauria d'unir i coordinar els laboratoris marins de Portopí, Màlaga i Santander. "*Allí se proponía hacer ciencia, favoreciendo la investigación de los problemas más hondos de la física, de la química, de la biología y de la dinámica del mar*", diu en les seves memòries manuscrites. A aquest model l'anomenà laboratori integral, el qual hauria de servir com a residència de professors i d'estudiants, però havia de tenir, igualment, un personal estable amb un programa establert d'observació oceànica i de recerca.

L'Institut Oceanogràfic de Madrid fou organitzat i dividit en tres seccions, les d'oceanografia, química marina i biologia aplicada. José Giral fou el cap de la secció de química, i els fills d'Odón, Rafael i Fernando, ambdós biòlegs, encapçalaren les seccions d'oceanografia i biologia, respectivament. Posteriorment s'hi afegí una secció d'"Ictiometria i Estadística". Entorn de l'any 1920, el Departament de Biologia era el més actiu —era, també, el millor equipat— i estava formant un herbari de plantes marines i estudiava de forma sistemàtica els ous, les larves i els estats immadurs dels peixos. Un tema encara més important era el fitoplàncton, que era analitzat en diversos sectors de la costa (dividits en zones naturals i zones de pesca) i en diferents períodes de l'any. Com és sabut, l'estudi del plàncton era el problema clau de la història primera de la biologia marina: existia, ja en aquell temps un equipament especial —xarxes per recollir-lo amb forats calibrats— i un mètode quantitatiu desenvolupat pels biòlegs alemanys per enregistrar els resultats d'aquestes exploracions. Els primers resultats sobre bancs de pesca foren publicats en dos gruixuts volums titulats *La Pesca Marítima en España* (1920), "*un copioso arsenal de datos*", segons paraules d'Odón. El ministre de marina posà el vaixell anomenat Vasco Núñez de Balboa a disposició d'Odón. Era un vaixell de 200 tones, el més gran dels que De Buen utilitzà, dotat amb una ampla sala destinada a albergar els instruments moderns i a guardar una col·lecció de xarxes per recol·lectar espècimens. Tot anunciava —així ho deia De Buen en les seves memòries—, "*el principio de una nueva era en el cultivo de la Biología en nuestro país*". Segons el punt de vista d'Odón, les aigües espanyoles no havien estat explorades adequadament pel que fa als factors químics i físics i només lleugerament en relació a la biologia. Durant els anys 1914 i 1915, el Balboa navegà entre Màlaga i Portopí, recol·lectant informació pels programes que es desenvolupaven a les dites ciutats. El 1916, a bord de l'*Hernán Cortés* Odón dirigí una campanya similar estudiant les aigües gallegues i la

costa cantàbrica, i recolzant, d'aquesta manera, el treball científic del laboratori de Santander. Hi retornà després de dos anys, per concentrar-se en l'estudi de la crisi de la pesca de la sardina a Galícia, la qual cosa suposava estudiar el plàncton, juntament amb les fluctuacions de temperatura, salinitat i contingut d'oxigen en les aigües de les zones de pesca. Per consolidar l'esmentat projecte, Odón fundà un quart laboratori, ubicat, ara, a Vigo. Els resultats de les campanyes desenvolupades entre 1914 i 1918 foren publicats a les *Memorias* de l'institut, el primer volum de les quals aparegué el 1919. La idea i el pla de realitzar informes oceanogràfics sistemàtics sobre extenses regions del mar, treballs que haurien de fer equips nacionals designats a propòsit, foren concebuts pel vell amic i col·lega d'Odón, Otto Pettersson, el qual va establir protocols específics que havien de seguir els diversos equips: era el que després es coneixeria per "Programa de Copenhaguen".

L'institut de Portopí fou un centre universitari i també el beneficiari d'un acord amb la Kaiser Wilhelm Gessellschaft, que envià cada any famosos biòlegs alemanys per treballar i romandre al laboratori. Els projectes internacionals estigueren centrats a Màlaga, i el laboratori de Santander es dedicà fonamentalment a experimentar el conreu artificial de praderies marítimes.

De Buen fou el primer científic espanyol que jugà un paper significatiu en l'àmbit del que podríem anomenar política científica internacional. Ell mateix⁴ afirmà que aquesta activitat, encara que prou ignorada a Espanya, li ocupava més del seixanta per cent del seu temps. El seu primer lloc d'acció fou la Comissió Internacional per a l'Exploració Científica de la Mediterrània, que fou constituïda a Madrid, el 1919, sota la presidència d'un altre vell amic d'Odón, el príncep Albert I de Mònaco. Espanya i el Marroc foren encomanats d'explorar conjuntament l'estret de Gibraltar. La primera campanya, tanmateix, es realitzà a bord del iot Giralda, equipat d'instrumental per a l'ocasió i amb un equip de científics comandat pel príncep Albert. L'objectiu fou seguir el paral·lel 40 des de les Balears a Còrsega, una regió molt poc estudiada, a fi d'analitzar els corrents, la topografia i la química de l'aigua, a diferents nivells de profunditat.

De Buen fou l'únic membre espanyol de l'*Internacional Council of Scientific Investigations*, fundat després de la Primera Guerra Mundial. El 1919 es crearen a Brussel·les la Unió Internacional de Geodèsia i Geofísica i la de Ciències Biològiques. Ambdues Unions tenien subseccions oceanogràfiques, però el seu treball estigué ben coordinat des del principi, per mor que el príncep Albert fou president d'ambdues unitats. De Buen insistí repetides vegades sobre la necessitat que les dues seccions sortissin

⁴ BUEN y DEL COS, Odón de. *Síntesis de una vida política y científica*. Buenos Aires: Patronato Hispano-Argentino de Cultura; 1943. p. 6

dels organismes mare i, juntes, formassin una Unió Internacional d'Oceanografia, ja que —ell pensava— era impossible pels biòlegs treballar amb eficàcia amb els enginyers de la Unió Geodèsica, a causa de la seva diferent cultura professional. El resultat fou, com el mateix Odón havia predit, que la secció de geodèsica progressà enormement i la secció de biologia s'empobrí considerablement. De Buen, tanmateix, es mantingué actiu en les dues societats i fou nomenat cap de la Comissió Atlàntica de la subsecció oceanogràfica de la Unió Geodèsica. L'any 1924, i després de la mort del Príncep Albert, es convertí en president de la secció oceanogràfica. El seu amic íntim i company en els projectes internacionals, l'italià Magrini, en fou nomenat secretari. L'oceanògraf espanyol fou, igualment, un dels fundadors del Consell Oceanogràfic Iberoamericà, que va néixer a Madrid, el 1929, el mateix any que fou celebrat, a Sevilla, el Primer Congrés Internacional d'Oceanografia, amb Odón, de president, i el seu fill Rafael, de secretari.

Coneguda la llarga amistat d'Odón amb Primo de Rivera no resulta estrany que el dictador l'usàs com a punt de contacte amb la comunitat científica, mentre el biòleg aprofitava els avantatges que l'esmentada amistat li concedia per fer avançar l'oceanografia a Espanya. Sembla que Primo de Ribera pensà en Odón per a ministre d'Instrucció Pública, però una campanya catòlica contra ell, muntada per *El Debate*, avortà la idea. Primo de Ribera, tanmateix, l'envià a Roma per a negociar un acord de pesca, a Hamburg per redactar un acord aranzelari relatiu a les sardines d'Espanya i Portugal, i a Lisboa com a cap d'una comissió comercial. A causa, amb tota seguretat, de la tasca realitzada per De Buen, la dictadura creà la Direcció General de Pesca, integrada dins el Ministeri de la Marina, amb Odón com a director general i amb l'Institut d'Oceanografia com un organisme depenent però de funcionament autònom. Mantingué la mateixa situació durant la II República. S'ha de dir, tanmateix, que Odón no jugà un paper polític actiu dins el govern de la República, ja que els seus líders eren considerablement més joves que ell.

De Buen era a Mallorca quan esclatà la guerra civil, i fou fet, aviat, presoner: *“Me sorprendió en mi laboratorio de Palma de Mallorca y fui encarcelado por los rebeldes”*. Ell, segons conta en les seves memòries, va creure que el motiu eren les seves idees: *“Mis antiguas actividades políticas, las ideas subversivas que yo había difundido en la cátedra y en los libros; sobre todo el vivir i educar a mi familia fuera de la iglesia...Me habían preso por mis arraigadas convicciones libre pensadoras....Además era el paladín, durante cuarenta y cuatro años, de las ideas y descubrimientos asombrosos de la biología y me atrevía a defender que el hombre descendía del mono. Eso me lo echó en la cara un joven falangista que habló conmigo por azar en la carcel en cierta ocasión”*.

Per mor de la seva diabetis prest fou traslladat a l'hospital on molts dels metges que hi treballaven havien estat alumnes seus. Allà organitzà una tertúlia científica basada en l'interès quasi innat que susciten en la

població mallorquina els animals marins. Va rebutjar assistir a la missa obligatòria per als presoners, i fou testimoni de les hores anteriors a la coneguda execució d'Emili Darder i altres polítics mallorquins, que va relatar en les seves memòries amb detalls realment corferidors. L'agost de 1937, el govern de la República organitzà un intercanvi de presoners, gràcies al qual De Buen fou alliberat, a canvi de l'alliberament de la germana i la filla de Miquel Primo de Ribera, la família del qual, com sabem, tenia –ironies del destí– una vella amistat amb el biòleg marí.

Obtinguda la llibertat, De Buen romangué a València, on va provar, sense èxit, de tornar començar el treball de l'Institut Oceanogràfic. Els quatre laboratoris costaners estaven en mans de l'enemic. Posteriorment va traslladar els seus esforços a Barcelona, on aconseguí reinstaurar l'oficina de la Secció Biològica de l'Institut. La recerca era, gairebé, impossible, per això renovà la seva participació en les comissions internacionals. A la reunió de la Comissió de la Mediterrània, els delegats de l'Itàlia feixista, tot i que eren amics personals, dubtaren de les seves credencials. L'oficina de la Fundació Rockefeller li confirmà que el seu fill Sadi havia estat executat pels nacionalistes. Tornà a Barcelona i esperà el final de la guerra, formant part del Consell Superior de Cultura de la República, juntament amb molts d'artistes i escriptors. El 16 d'agost de 1937, Odón i el seu fill Demófilo foren rebuts pel president Azaña a València.

Amb el penós èxode des de Catalunya, De Buen arribà a Banyuls, acompanyat de setze membres de la seva família. Fou, com sempre, ben rebut al laboratori Aragó on va romandre fins l'abril de 1942. Va lamentar intensament la mort de la seva esposa traspassada l'any anterior. Demófilo i Fernando, que havia estat nomenat director del laboratori de Limnologia a Morelia (Michoacán), vivien a Mèxic, i Odón, a l'edat de 78 anys, decidí que ell també hauria d'anar a Amèrica. A la ciutat de Mèxic, on es traslladà el 1943, renovà una vella amistat amb el biòleg mexicà, Isaac Ochotorena, i es va introduir en els cercles polítics dels exiliats republicans. Incapaç de veure-hi clar, a causa d'unes cataractes, dictà una història de les ciències naturals a Espanya i Amèrica, que constituïa, de fet, una revisió del treball que havia escrit cinquanta anys abans. Les seves memòries manuscrites registren un agradable ambient i una bona convivència entre els vells científics republicans, inclòs un singular banquet de deu metges de la promoció del 1918 de la Universitat de Madrid, al qual assistiren dos dels seus professors: el mateix De Buen i Manuel Marquez. Durant aquests anys acudia contínuament perquè el visitassin metges espanyols que havien estat els seus estudiants a Barcelona i a Madrid.

A Mèxic, De Buen es mantingué intel·lectualment actiu. Escriví diversos articles de periòdic sobre la política espanyola i sobre ciència. A *Ciencia*, una revista creada pels científics espanyols exiliats, escriví, el 1944, un article molt interessant sobre "*La oceanografía y los temblores*

*de la tierra*⁵, un tema que segurament fou suggerit per la gran susceptibilitat de Mèxic als terratrèmols, que ell mateix pogué experimentar. L'article constitueix una història abreujada de la sismologia des del context de la teoria tectònica i de les tècniques habituals de la recerca oceanogràfica. S'ha de fer notar que en aquest darrer article de la seva carrera científica, De Buen retornà als treballs de José Macpherson, persona a la qual sempre havia admirat, i que, com és sabut, havia desenvolupat una teoria orogènica dels terratrèmols, i que havia inspirat, en part, el mateix *Tratado de geología* (1898) d'Odón. Segons digué De Buen en l'esmentat article, la Segona Guerra Mundial havia interromput una sèrie important d'investigacions submarines que prometien resoldre el problema de les prediccions dels terratrèmols. A l'exili, De Buen arribà a veure el seu treball a favor de l'oceanografia espanyola i internacional amb una certa amargor. Tal com escrigué el 1943: "*Mis innovaciones científicas en España, sobre todo la fundación, organización y funcionamiento del Instituto Español de Oceanografía, que tan sólidos prestigios ha logrado; el atrevimiento de haber creado en mi país una rama científica nueva, me produjo graves disgustos. Los envidiosos, los impotentes, los holgazanes, bien apoltronados en Academias, Universidades y Consejos Oficiales, desataron contra mí todo género de asechanzas, que nada me importaban, aunque me sirvieron de molestia, y nada lograron. Cuando se pudieron enterar de mi obra, ésta tenía ya raíces mundiales muy hondas*⁶.

El 25 de gener de 1945, De Buen llegí, als diaris, que el seu vell amic Richard, el soci del Príncep Albert i Director de l'Institut Oceanogràfic de Mònaco, havia mort "*¡Que sólo nos vamos quedando los viejos!*", foren les darreres paraules que Odón escriví al seu diari. Morí a la ciutat de Mèxic el 3 de maig de 1945

Les cartes d'Odón a l'Arxiduc

Carta del 5-III-1895

Muy distinguido señor: Tengo el honor de remitiros los datos que en el momento he podido reunir acerca de la petrografía de las islas Columbretas, por si os son útiles.

En 1855 fueron visitadas por el profesor Vilanova (hace dos años fallecido); quien dió cuenta de la constitución geológica en una Memoria sobre la provincia de Castellón de la Plana que fue premiada por la Academia de Ciencias de Madrid.

⁵ BUEN, Odón de. La oceanografía y los temblores de la tierra. *Ciencia*. 1944; : 7-12.

⁶ BUEN y DEL COS, Odón de. *Síntesis de una vida política y científica*. Buenos Aires: Patronato Hispano-Argentino de Cultura; 1943. p. 6

El profesor Quiroga (tan bien fallecido hace poco), que trabajó mucho en el estudio de las rocas eruptivas en España, clasificó como andesíticas las que existen en el Museo de Historia Natural de Madrid procedentes de las islas Columbretes.

En mi "Trabajo de Geología" incluyo las rocas de Columbretes entre las andesitas y hago notar su relación con las de las islas de la provincia de Murcia é islas de Mar Menor.

Es indudable que tiene esta serie volcánica, llamada litoral mediterráneo, una gran importancia que ha de resaltar del estudio detenido comparativo de las rocas de Columbretes con las demás de la serie.

No indico el trabajo del P. Vicent que os es conocido y en el cual he visto alude á la abundancia de reptiles y escorpiones que en aquellas islas existen.

Tendré mucho gusto en comunicaros cuantos datos de interés recoja y desde luego juzgaré especial honor el que me utiliceis en vuestras investigaciones histórico-naturales.

Estoy muy agradecido á las deferencias que tuvisteis con mis alumnos y conmigo; en nombre de todos os doy las gracias.

Al llegar á Miramar me fué presentado por el Sr. Herreros, un Señor Conde cuyo nombre no recuerdo y me habló de Ornitología mostrándose en esta rama muy competente. Contestando á una pregunta suya le dije que en España había tres especies de Estúrnidos, pero que no las recordaba. Las tres especies son:

Sturnus vulgaris L. En toda España y Baleares

Sturnus unicolor. La Marm. En Andalucía, Mallorca, Centro de España y eventual en Galicia.

Pastor roseus L. En Sevilla y Granada.

Ruegoos, tengais la bondad de comunicar estos datos á dicho Sr. Conde.

Os envía un respetuoso saludo

El Prof. Odón de Buen

Carta del 20-XI-1895

Muy distinguido señor: Hace ya tiempo que no he tenido el gusto de saber noticias tuyas. En este periodo he hecho con mis alumnos una hermosa excursión por Italia en la que visitamos Nápoles, el Vesubio, la Estación Zoológica, la solfatara, etc. Hace pocos días hice con 21 estudiantes una expedición de dragado con el vapor Roland del Laboratorio de Banyuls, que fue fructífera en extremo.

Os digo esto para que veais que no abandono ni mis propósitos ni mi método de enseñanza. Pero ahora, en las graves circunstancias que el país atraviesa, no me atrevo á caminar deprisa en la realización de mi proyecto de Laboratorio zoológico en Porto Pí, que tengo ya terminado.

¿Habeis vos recibido mi 2ª ed. del Tratado de Geología? Deje encargo en la casa editorial, que os remitiesen un ejemplar con dedicatoria, que de haberlo recibido espero me otorgareis el honor de aceptar. En él hay bastante vuestro. He procurado hacer una obra genuinamente española.

Vuestro Afmo.
Odón de Buen

Carta del 11-II-1986

Sr. Archiduque Luis Salvador

Muy respectable y estimado señor: Tuve el gusto de recibir su notable obra sobre Columbretes, hermosa monografía de aquellos islotes que tanto y tan notable encierran para los naturalistas. La dificultad con que traduzco al alemán hace que aun no haya hecho otra cosa que hojear el libro señaladamente algunos capítulos. Tendré el honor de utilizar muchos datos en la 2ª edición de mi geología que estoy publicando.

Los transtornos que me ha provocado el triste espectáculo ofrecido por la intervención de la Iglesia en mis cátedras, del que afortunadamente la libertad científica ha salido triunfante, ha sido causa de que no le haya escrito antes.

Saldré el viernes próximo con un grupo de estudiantes para Mallorca; durante el Carnaval haremos algunas excursiones por estas islas y tendré el honor y la satisfacción de llevar a mis discípulos a Miramar, correspondiendo a la afectuosa acogida que merecimos de usted y del bondadoso Sr. Herrerros el año pasado.

Me repito a sus órdenes, como afectísimo s.s.
Odón de Buen

Carta del 29-III-1896

Muy respetable Sr. mío: Usando en la autorización que se sirvió Ud. darme, he copiado de su hermosa "Columbretes" algunos grabados. Hago para la 2ª ed. de mi "Geología" lámina con la de las preparaciones del Dr. Becke; incluyo además los dos grabados cuyas pruebas le envío adjuntas.

Respecto a estos grabados me permito rogarle me diga: ¿el islote de la Señoreta y el del Mascarat, son, como parecen, formados por basaltos pseudo-estratificados en la base y tobas palagónicas ó basaltos esponjosos en la parte superior?

¿Me autoriza Ud. para poner en el epígrafe de estos grabados su nombre, ya que observo que no consta en la obra "Columbretes"? Aunque creo esto último justo y necesario, no quiero hacerlo sin contar con su aquiescencia.

Mucho me agradecería poder incluir entre los grabados de mi obra algún apunte de la "Foradada" (la curiosa península de su posesión) y lo

haría si Ud. tuviese la amabilidad de remitirme algún dibujo o fotografía para fotografarla.

Trabajo el proyecto de Laboratorio zoológico en Palma; el Sr Presidente de la Diputación me pidió hiciera dicho proyecto y presupuesto. Lo ajusto al de Banyuls sur /mer, que es modesto pero suficiente para las investigaciones.

Le ruego me dispense la libertad que me tomo y que disponga en cuanto pueda yo serle útil.

De Ud. muy afecto s.s

Odón de Buen

P.D. En uno de los primeros correos tendré el gusto de remitirle un tratadito de Historia en España , que he publicado con el título de "Las Ciencias Naturales en España y América".

Carta del 19-IV-1896

Muy repetable y estimado Señor: Recibí su atenta carta y hoy he recogido sus preciosos tomitos "Rondayes de Mallorca" y "Marchen aus Malloca". Mucho se los agradezco; las "Rondayes" harán las delicias de mis niños que han llegado recientemente de esa isla y comprenden muy bien su dialecto. La traducción alemana me servirá para familiarizarme con el alemán cuando las circunstancias que me rodean me dejen tiempo disponible par tal labor, que hace tiempo deseo y necesito emprender.

En este mismo correo, debe salir su paquete que contiene, para Ud.: Tratados I, II y VI de la edición popular de mi Historia Natural. Tienen poco valor: el I y II se los envio porque contienen un bosquejo histórico y filosófico, de algún interés este por ser expresión de mis creencias científicas, y el histórico por ser la primera publicación española en que se resume la historia de las Ciencias Naturales en España, siquiera mi trabajo sea un simple bosquejo, base de una publicación extensa que tengo proyectada. El cuaderno VI lleva como lámina la de su hermoso libro "Columbretes" que he fototipiado y resulta bastante bien; lleva además el dibujo de la "Señoreta y el Mascarat". Le ruego no juzgue el trabajo bajo el aspecto científico porque está así hecho obedeciendo á necesidades editoriales y de público.

Pronto tendré terminado el 2º fascículo de mi Tratado elemental de Geología (2ª ed), y tendré el gusto de remitírselo junto con el 1º; he introducido en esta edición notables mejoras, especialmente en grabados, utilizando, entre otras, notabilísimas fotografías de los terrenos del Centro de España que ha hecho el Sr. Macpherson; algunos de los grabados van ya incluidos en el Tratado VI de la edición popular.

Espero terminar el curso, para ir á Banyuls sur mer y concluir el proyecto del "Laboratorio biológico balear" de que ya daré á Ud. noticia oportuna. ¡Ojala lograrse mi intento!

Muy agradecido á sus bondades, me repito suyo afmo. s.s.
Odón de Buen

Carta del 9-IV-1897

Muy respetable y estimado señor Archiduque: Recibí su hermosísima obra *Die Balearen* que estimo y aprovecharé como se merece y por la cual le doy mil gracias.

La próxima semana voy á esa isla con un grupo de profesores y estudiantes franceses y un fuerte grupo de alumnos de mis cátedras. Tuve el gusto de remitirle el prospecto de esta importante excursión. Visitaremos Miramar pero no al comienzo de la excursión sino al final, pues los amigos de Palma me recomiendan esta variación en el itinerario que había proyectado. Así, el Lunes ó Martes de Pascua tendré la satisfacción y el honor de presentarle á mis colegas y alumnos y de reiterarle mis respetos y mi particular estimación

Suyo

Odón de Buen

Carta del 18-VI-1897

Mi respetable amigo: He recibido su espléndida obra *las Islas Lipari*. Le felicito muy cordialmente por ella y de todo corazón le agradezco el generoso obsequio que me ha hecho.

Este verano he de pasar en esa Isla larga temporada; tendré el honor de ir á visitarle, de ponerme á sus órdenes por si en algo puedo serle útil y de departir sobre nuestras aficiones naturalistas oyendo sus ilustrosísimas opiniones.

Aprovecho esta nueva ocasión para reiterarle mis respetos y para enviarle un afectuoso saludo.

Su admirador y amigo

Odón de Buen

Carta del 2-III-1899

Muy respetable señor y amigo: formando parte de tribunales de oposiciones á cátedras, he pasado en Madrid estos últimos meses y al regresar á Barcelona hallo los ejemplares de vuestras obras *Cannosa* y *Bizerta* y recibo el ejemplar de *Alborán*.

Una vez más os doy las gracias por vuestro espléndido donativo.

He pasado en Banyuls sur mer unos días y he tenido la satisfacción de saber vuestra visita, que al respetable Mr. de Lacaze le ha satisfecho extraordinariamente.

No tengo aun seguridad de poder organizar á Mallorca la excursión anual internacional para Pascua. Si se organiza, tendré el honor y la satisfacción de visitaros.

Vuestro afmo. s.s.

Odón de Buen

Carta del 16-II-1900

Respetable y estimado Archiduque: He recibido vuestra última obra; un hermoso ejemplar de "Bougie" que os agradezco de todo corazón.

Si causas eventuales no lo impiden, tendré la satisfacción y el honor de ir á visitaros, con un grupo de mis alumnos, el Sábado 24 del mes actual despues de mediodía.

Vuestro, muy devoto, efmo. s.s.

Odón de Buen

Carta del 6-VII-1913

Muy repetado Sr. mío y amigo: Tuve ayer un verdadero sentimiento en no poder verle; no me enteré de su estancia en el "Nixe" hasta que había marchado y me encontraba en el Laboratorio cuando se dignó pasar por mi casa del Terreno.

Aparte del gusto de verle, hubiese tenido el honor de explicarle las reformas que se realizan en el acuario ampliándole extraordinariamente y las instalaciones, para química y bacteriología marina que hemos hecho en el anexo del Terreno.

Recibí al tiempo de salir de Madrid su apreciada carta y trasmití al Museo Nacional de Ciencias Naturales los deseos del Dr. von Jordaens sobre aves de Baleares.

El Museo de Madrid ha sido trasladado á un nuevo y espléndido local del antiguo Palacio de Bellas Artes del Hipódromo y está en periodo de reconstrucción; por eso no sé si podrán contestar pronto á la consulta. De todos modos me consta que hay solo 20 ó 25 especies de Baleares; la mejor colección del Archipiélago está en Mahón pero comprende solo especies de Menorca, según creo.

Recientemente el prof. Fuset ha publicado una Revisión de las Aves de Cataluña y en ella están la mayor parte de las aves mallorquinas.

Tendré el gusto de visitar á usted la semana próxima acompañado de mis hijos y le llevaré el trabajo publicado por el Sr. Fuset.

Deseándole buena salud queda suyo admirador y respetuoso amigo.

Odón de Buen

Alguns breu comentaris

La primera carta que hem transcrit –la del 5 de març de 1895– ve propiciada per una demanda d'informació per part de l'arxiduc Lluís Salvador, el qual segurament estava ja enllestint el seu llibre sobre les illes Columbrets, que publicaria a Praga aquest mateix any de 1895⁷.

Feia pocs anys que Odón de Buen, amb el propòsit de renovació pedagògica, organitzava excursions científiques a Mallorca, i, en el transcurs d'una de les primeres, tingué ocasió de fer una visita a Miramar, on l'arxiduc Lluís Salvador el rebé amb gran cordialitat. Odón no oblidà agrair aquesta hospitalitat. En aquesta primera carta, Odón esmenta un comte coneixedor i afeccionat a l'ornitologia, que li havia estat presentat per Herreros. Fou, tal vegada, el comte Low, que Gaspar Sabater cita⁸ com acompanyant, allà pels anys 1912 i 13, del conegut ornitòleg von Jordans i que gaudien, els dos, també de l'hospitalitat de l'Arxiduc? Els divuit anys de diferència que hi ha entre una data –1895– i l'altra –1913– impedeixen assegurar aquesta identitat..

A la segona carta –la del 20 de novembre del 1895–, Odón parla del seu viatge pedagògic a Nàpols. Aquesta ciutat, juntament amb les de Banyuls, Mònaco i, en certa manera també, Villefranche, formaren els quatre grans centres de recerca oceanogràfica de la Mediterrània Occidental. Odón aviat tingué el propòsit de crear-ne un que estigués situat a les illes Balears. En la mateixa carta, Odón li diu a l'Arxiduc que té ja en el cap situar aquest laboratori oceanogràfic a Portopí. Com hem dit abans, el laboratori fou aprovat per un decret d'Amalio Jimeno el 1906 i inaugurat el 1908. Les paraules d'Odón tenen, però, la seva importància, perquè els bons amics i excel·lents investigadors que són Josep Maria Camarasa i Josep Miquel Vidal Hernandez han afirmat⁹ que Odón de Buen, probablement amb el suport de Joan Joaquim Rodríguez Femenias¹⁰, projectava ubicar el laboratori oceanogràfic al port de Maó i que solament quan va fracassar aquest projecte menorquí va sorgir el de Mallorca. No es pot negar que Odón projectàs crear alguna institució oceanogràfica a Menorca, però, segons sembla, havia de ser un laboratori complementari del de Mallorca. Tampoc seria agosarat pensar que l'opció menorquina a la qual al·ludeixen els dos investigadors era una carta que

⁷ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Columbretes*. H. Mercy ed. Praga; 1895.

⁸ SABATER, Gaspar. *Mallorca en la vida del Archiduque*. Palma: Ediciones Cort; 1985., pp. 116-117

⁹ CAMARASA, Josep M. ^o. *Botànica i botànics dels països catalans*. Barcelona: Enciclopedia catalana; 1989. 268. pp 171; VIDAL HERNANDEZ, Josep Miquel. Josep Joaquim Rodríguez Femenias. Dins; CAMARASA, Josep Maria /ROCA, Antoni, coordinadors. *Diccionari de científics catalans*. FCR ed. Barcelona; (en premsa).

¹⁰ BUEN y DEL COS, Odón de. Homenaje a Rodríguez Femenias. *Bol. R. Soc. Esp. de Hist. Nat.*. 1906: 173-180.

Odón es volgué guardar per si, per alguna circumstància, fracassava la iniciativa mallorquina i el laboratori no es podia construir en la més gran de les Balears.

La carta de l'11 de febrer de 1896 mostra l'agraïment d'Odón per haver rebut l'obra de l'Arxiduc sobre les illes Columbrets¹¹, aquelles illes de la costa castellonenca sobre les quals Odón mateix li havia sumministrat informació. La carta esmenta literalment "*el triste espectáculo ofrecido por la intervención de la Iglesia en mis cátedras*". Odón es referia, sens dubte, a l'excomunicació que sofrí per part de l'església catòlica a causa d'haver-se convertit en defensor de les doctrines darwinistes, i a l'apartament temporal de la seva càtedra barcelonina. L'assumpte té —em sembla— el seu interès perquè obliga a matisar l'opinió que vol presentar Lluís Salvador com un home, en certa manera, pecador i de costums poc ortodoxos però absolutament intransigent quan es tracta de qüestions religioses profundes. El darwinisme, per molt que es vulgui dissimular o emblanquinar, fou —i segueix essent— un punt clau en la qüestió de la compatibilitat entre la ciència i la doctrina catòlica. És per això que l'amistat d'Odón i de Lluís Salvador no pot ser considerada com una simple anècdota. Tampoc pot ser considerat una anècdota l'anunci que fa Odón a Lluís Salvador de l'utilització de materials de l'obra *Columbretes* per als seus llibres. La carta posterior aclarirà de què es tractava aquest aprofitament. La part final de la carta fa referència a les excursions pedagògiques a què hem fet esment anteriorment.

La carta del 29 de març de 1896, ens aclareix, com hem anunciat abans, la utilitat que, per a Odón, tingué l'obra de Lluís Salvador sobre els Columbrets. No és ara el moment per emfasitzar la gran importància que, dins la pràctica científica, té la fabricació d'allò que s'ha denominat "mobils immutables", és a dir, imatges de la realitat que es poden traslladar sense que es deteriorin. Els gravats en són un exemple claríssim del que estam dient. Són, també, una prova destinada a augmentar el poder de convicció del text que la inclou. Els gravats als quals fa referència Odón —unes observacions microscòpiques de petrografia de les roques volcàniques dels Columbrets fetes per Becke, i un dibuix a mà de l'Arxiduc mateix sobre aquelles illes— foren reproduïts no solament en la seva segona edició del manual de geologia¹², sinó també en un llibre de molta major difusió que Odón publicà amb el títol d'*Historia Natural*¹³. El gravats procedents de les fotografies microscòpiques formen la làmina V (pàg. 411), mentre que el dibuix de "La Señoreta" i el "Mascarat" formen la figura 289, que apareix a la pàgina 396. La fotografia de la

¹¹ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Columbretes*. H. Mercy ed. Praga; 1895.

¹² BUEN y DEL COS, Odón de. *Tratado Elemental de Geología*. 2° ed. Barcelona; 1896.

¹³ BUEN y DEL COS, Odón de. *Historia Natural*. Barcelona: Manuel Soler; 1896.

Foradada amb el "Nixe" ancorat no molt lluny forma la làmina X i ocupa la pàgina 701. A la mateixa carta i en forma de postdata Odón anuncia a l'Arxiduc que aviat li enviarà un "tratadito" sobre història. Es tracta, quasi amb tota probabilitat, del según capítol, o quadern, de l'esmentada *Historia Natural*, on en 59 pàgines (69-128) Odón escriví la que pot ser considerada com la primera història general de la ciència espanyola. Fou una mena d'esborrany, no per la qualitat, que és considerable, sinó per les intencions, ja que Odón sempre tingué el propòsit de publicar una versió més àmplia i completa, però que, pel que sabem fins ara, hagué de quedar manuscrita i, possiblement, sense acabar.

La tramesa definitiva de l'esmentat fulletet li fou feta junt amb una nova carta datada del 19 d'abril de 1896. Odón enviava altres dos quaderns, el I i el VI, de la mateixa obra. En el primer hi havia tota una exposició de principis, que seguia a la versió que Odón donava dels fets de la seva excomunicació i del decantament de la càtedra. El sisè era el que incloïa els gravats dels Columbrets els quals ens referíem abans. Les fotografies de Macpherson, que Odón anunciava que havia inclòs dins la seva geologia, foren aprofitades també en l'edició d'aquesta *Historia Natural*, encara que en altres quaderns. Finalment, en la carta podem veure com Odón torna insistir en el seu projecte del laboratori, que clarament —ho repetí diverses vegades— estava inspirat en el de Banyuls.

La carta del 9 d'abril de 1897 no té altre interès que el d'acusar rebut de *Die Balearen*. Ara bé, la pregunta és de si es tractava de la primera i extensa edició en 9 volums¹⁴ o l'edició resumida, en dos volums, que es publicà a Würzburg¹⁵. Sabem que aquesta edició resumida aparegué el 1897, però no hem pogut esbrinar el mes exacte. La carta d'Odón és d'abril, la qual cosa només sembla compatible amb una edició dels primers mesos —gener o febrer— i que Odón fos un dels primers a qui l'Arxiduc enviàs l'obra. L'altra possibilitat és que es tractàs de la primera edició, la que, com és sabut, es publicà entre 1869 i 1891. Sigui la primera o la segona possibilitat, es pot afirmar que l'Arxiduc tenia una gran consideració per l'aragonès. Si és la primera, ho demostra la rapidesa en que li va enviar; si és la segona, la valua de l'obsequi.

Les cartes del 18 d'abril del 1897, del 2 de febrer de 1899 i del 16 de febrer de 1900 confirmen dues coses: la primera que Odón de Buen era un dels amics considerats de l'Arxiduc, al que enviava totes les obres —Bizerta¹⁶, Cannosa¹⁷, Lipari¹⁸, Alborán¹⁹ etc.— que publicava; la segona, que

¹⁴ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Die Balearen: in Wort und Bild Geschildert (Les Balcars descrites per paraules i images)*. Leipzig: F. Brockhaus; 1869-1891. 3011 pàgs. + 50 làminas.

¹⁵ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Die Balearen: in Wort und Bild Geschildert*. Würzburg/Leipzig; 1897. 2. vol.

¹⁶ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Benzert (Bizerta)*. Praga: H. Mercy; 1897. (8) 36 pàgs.

¹⁷ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Cannosa*. Praga: H. Mercy; 1897. XI, 69 (1) pàgs.

¹⁸ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Die Liparischen Inseln (Les illes de Lipari)*. Praga: H. Mercy; 1896; 8 volumenes. LXXXII. (2), 631 pàgs.

¹⁹ ARXIDUC LLUIS SALVADOR. *Alborán*. Praga: H. Mercy Sohn; 1898. XII, 132 pàgs.

Miramar es convertí en una visita obligada en les excursions pedagògicocientífiques que anualment Odón de Buen feia a Mallorca. En aquell magnífic indret l'Arxiduc feia servir un berenar al qual seguia una tertúlia sobre temes científics

La darrera carta és del 6 de juliol de 1913. Possiblement fou, també, una de les darreres cartes que l'Arxiduc rebé a Mallorca, ja que el dia 20 del mateix mes marxà definitivament de Mallorca. És probable que encara tenguessin ocasió de parlar una vegada més, Odón i l'Arxiduc, ja que, segons diu Odón, la seva intenció era visitar Lluís Salvador la setmana posterior al 6 de juliol. No podem assegurar si fou així. El que sí es pot afirmar sense por a equivocar-se –la carta ho demostra clarament quan fan esment a Von Jordans²⁰– és que els dos personatges participaven d'una mateixa idea: que la ciència necessitava –necessita– de l'amistat i de la col·laboració internacional per poder-se desenvolupar.

²⁰ JORDANS, Dr Adolf Von. *Die Vogelfauna Mallorcas mit Berücksichtigung Menorcas und der Pithyusen. Ein Beitrag zur Zoogeographie des Mittelmeergebietes*. Bonn; 1914.